

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

СЕРЕДНЯ Валентина Григорівна

УДК 130.122: 37.013

**ДУХОВНІСТЬ У ПОСТНЕКЛАСИЧНІЙ ОСВІТІ:
ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ**

09.00.10 – філософія освіти

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Харків – 2017

Робота виконана в Дніпропетровському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти Міністерства освіти і науки України.

Дисертацією є рукопис.

Науковий керівник: доктор філософських наук, професор,
академік Академії вищої школи України
Романенко Михайло Ілліч,
Дніпропетровський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти, ректор.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, доцент
Клепко Сергій Федорович,
Полтавський обласний інститут післядипломної
педагогічної освіти імені М. В. Остроградського,
проректор з наукової роботи;

кандидат філософських наук
Пожарська Наталія Михайлівна,
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря
Сікорського», методист вищої категорії
відділу організаційно-виховної роботи
Департаменту навчально-виховної роботи

Захист відбудеться 3 березня 2017 р. о 14:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.053.07 у Харківському національному педагогічному університеті імені Г.С. Сковороди за адресою: 61002, м. Харків, вул. Алчевських, 29, зала засідань.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди за адресою: 61168, м. Харків, вул. Валентинівська, 2, ауд. 215-В.

Автореферат розісланий «2» лютого 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. О. Дроботенко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Соціокультурні трансформації у світі та в Україні викликають необхідність перегляду традиційних підходів до освітньої діяльності, які значною мірою не відповідають новим реаліям суспільного життя. Особливо це торкається тих змін, які пов'язані з переорієнтацією суспільства XXI ст. на розвиток духовного потенціалу людини, який можна розглядати як основну ціль, основний ресурс і основний механізм проєктивно-моделюючого впливу освіти на постмодерне суспільство. На сьогодні пріоритетна роль духовності у розвитку людини та виживанні цивілізації є загальноновизнаною, оскільки саме перебудова суспільства на засадах загальнолюдських духовних цінностей розглядається не лише як основна передумова вирішення глобальних проблем постіндустріальної цивілізації, а й основа забезпечення людиновимірності життєдіяльності суспільства. Відповідно визначена у атрибутах духовності людиновимірність стає основною характеристикою як епохи постмодерну, так і постнекласичної освіти

Між тим традиційні форми освітньої діяльності на основі абстрактних духовно-моральних цінностей демонструють свою явну невідповідність як сподіванням підростаючого покоління, так і потребам розвитку суспільства. Одним з наслідків таких підходів є формалізація духовно-виховного впливу на особистість і відповідно ціннісна дезорієнтація молодих людей, що вирішальною мірою впливає на поширення в українському суспільстві асоціальних явищ, проявів девіантної поведінки і дає інтегрований кризовий результат у вигляді зростаючої бездуховності. В умовах становлення постнекласичної освіти виникають нові можливості духовного розвитку людини, і це створює вагомі підстави для системного перегляду уявлень у цій царині.

Відрив існуючих у суспільстві методологічних засад та виховних практик від потреб забезпечення духовності людини вимагає філософсько-освітнього осмислення проблеми людини у межах постнекласичної методології та постнекласичних освітніх практик, зорієнтованих на розвиток людини як цілісної духовної істоти у конкретному соціокультурному просторі свого буття. Відповідно і актуальність теми дослідження обумовлюється насамперед тим, що філософсько-освітнє дослідження духовності сучасної української молоді у контексті діалектики моральних абсолютів та екзистенціальних цінностей має принципове значення для здійснення системних трансформацій вітчизняної освіти постнекласичного зразка.

Критичному переосмисленню, переінтерпретації духовності, її природи й сутності, а також специфіці виявлення у суспільстві присвячено праці зарубіжних мислителів різних поколінь та філософських поглядів, зокрема А. Бергсона, М. Бубера, Р. Бульмана, М. Вебера, Е. Гуссерля, В. Дільтея, А. Камю, Е. Кассіра, С. К'єркегора, Х. Ортега-і-Гассета, П. Рікера, Ж.-П. Сартра, П. Тейяра де Шардена, П. Тіліха, Е. Фромма та інших.

Проблематика сучасних філософсько-освітніх досліджень духовності представлена у роботах В. Андрущенка, В. Баранівського, Л. Губерського, С. Клепка, В. Кременя, Б. Кримського, С. Крилової, І. Мисик, І. Степаненко, Н. Хамітова та інших авторів. Аналіз освітніх трансформацій у контексті постмодерних змін сфери духовності здійснюється у наукових розвідках таких вітчизняних авторів як М. Дроботенко, О. Дольська, В. Здоровега, А. Добролюбський, В. Іванов, В. Лизанчук, І. Мащенко, А. Москаленко, В. Плавич, Н. Пожарська, Б. Потятиник, М. Романенко, А. Чічановський, Ю. Шаповал, В. Шкляр та інші.

Стан розробки проблеми духовності як складової постнекласичної освіти свідчить про необхідність комплексного підходу до її дослідження, що у свою чергу вимагає філософсько-освітньої концептуалізації наявних наукових розвідок. Однак на сьогодні відсутні однозначне розуміння як поняття духовності в освіті у постнекласичному контексті, так і його ролі як інтегрованої характеристики процесу освітніх трансформацій. Причиною цього є відсутність цілісного філософсько-освітнього дослідження духовності як складової постнекласичної освіти, яке дало б можливість виявити її роль у розвитку особистості та суспільства епохи постмодерну. Відтак виникає наукова проблема визначення філософсько-освітньої предметності духовності як складової постнекласичної освіти та її конкретних характеристик як соціокультурної реальності та об'єкта наукового пізнання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Робота виконувалася на кафедрі філософії освіти Дніпропетровського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти в рамках комплексної теми наукових досліджень інституту «Освітні стратегії розвитку духовної та світоглядної культури особистості громадянського суспільства» (0116U005087 від 20 квітня 2016 р.); та відповідно до комплексної теми Інституту вищої освіти АПН України та Центру філософії освіти ХНПУ імені Г. С. Сковороди – «Філософські засади трансформації вищої освіти НАПН України та Центру філософії освіти ХНПУ імені Г. С. Сковороди – «Філософські засади трансформації вищої освіти в Україні на початку XXI століття» (0103U00960, № 44 від 06 березня 2003 року) та комплексної теми кафедри філософії ХНПУ імені Г. С. Сковороди «Філософія освіти і духовне оновлення українського суспільства» (0111U006439 від 26.05.2011 р.).

Метою дослідження є філософсько-освітня концептуалізація духовності як складової постнекласичної освіти у єдності її соціокультурних та когнітивних характеристик.

Постановка цієї мети зумовила необхідність розв'язання таких дослідницьких завдань:

- на основі аналізу наукової літератури визначити найбільш перспективні методологічні підходи до дослідження та узагальнення щодо розуміння духовності у постнекласичній освіті у сучасних філософсько-освітніх дослідженнях;

- виокремити особливості методології дослідження духовності як складової постнекласичної освіти;
- обґрунтувати особливості духовності як пріоритетного виміру процесу цілепокладання постнекласичної освіти;
- показати специфіку розуміння духовного виміру освітнього суб'єкта у постнекласичній освіті;
- схарактеризувати теоретичні та практичні аспекти освітнього виміру формування духовності людини у віртуальному просторі соціалізації;
- аргументувати та змодельовати характерні риси постнекласичної освіти у духовно-формуючому вимірі.

Об'єктом дослідження є освітні репрезентації духовності.

Предметом дослідження є духовність як конститутивний чинник постнекласичної освіти

Методи дослідження. Теоретико-методологічна основа дослідження має міждисциплінарний характер і поєднує загальнофілософську, соціально-філософську та філософсько-освітню методології, що дозволяє забезпечити комплексний підхід до аналізу досліджуваного об'єкта. Зокрема, авторка використовувала концепти «духовності» та «постнекласичної освіти» як методологічну основу аналізу постнекласичного освітнього процесу у цілепокладальному вимірі. Загальнофілософські методологічні засади дослідження сформульовані у межах сучасної гуманістичної філософії. У роботі був задіяний також системний підхід, який дав можливість забезпечити взаємозв'язок дослідження інтеграції усіх складових та репрезентацій духовності у соціокультурно-освітньому контексті. Синергетична методологія використовувалася для обґрунтування людиновимірної трансформації постнекласичної освіти у постмодерному соціокультурному середовищі як інноваційному просторі становлення і буття людини та просторі ризику. Структурно-функціональна методологія використовувалася для визначення змістовних аспектів формування духовності у постнекласичних освітніх практиках.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає у концептуалізації духовності як фундаментальної умови організації, функціонування та перманентного самооновлення постнекласичної освіти. Новизна дослідження конкретизується у таких положеннях:

Уперше:

- доведено, що принцип єдності суб'єктного та об'єктного як основа взаємодії людини зі світом на духовно визначених засадах визначає розуміння саморозвитку людини у межах постнекласичної освіти, дає можливість поєднати онтологічний, когнітивний, духовно-аксіологічний і діяльнісний аспекти трактування людини як освітнього суб'єкта і забезпечити становлення духовно-антропологічної парадигми освітньої діяльності на основі поєднання вітальної онтології, онтопедагогіки, освітньої феноменології, трансперсоналогії тощо як основи переорієнтації освіти на духовно-людиновимірні засади, упровадження моделі суб'єктно породжуваного

знання, проектування трансформації освітнього суб'єкта в духовно-когнітивного суб'єкта;

- виходячи з розуміння постнекласичної освіти як пізнання та розвитку людського потенціалу на основі реалізації постсучасного варіанту гуманізму як екзистенційного гуманізму та гуманізму співучасті виокремлено, структуровано та схарактеризовано методологію дослідження духовності як поєднання на основі компліментарності методів синергетики, системного та соціокультурного підходів, антропології, екзистенціалізму, трансцендентальних методів, методів герменевтики, комунікативної філософії, настанов біоетики та інших; при цьому обґрунтовано необхідність побудови вказаної методології у парадигмальному, системному та епістемологічному вимірах для забезпечення адекватності застосованих методів дослідження духовним феноменам постнекласичної освіти.

Уточнено:

- що проблематика духовності в освіті принципово впливає на процес її цілепокладання, забезпечуючи через модель людиновимірності когерентність завдань розвитку постмодерного суспільства та людини, відтак можна констатувати поєднання духовно-імперативного та екзистенціально-соціокультурного вимірів постнекласичної духовності в освіті, і саме у межах поєднання моральних зразків та екзистенційного вибору визначається зміст постнекласичної освіти як процесу злиття актуального існування людини і її сутності;

- обґрунтування на основі аналізу духовної складової медіа-соціалізації, Інтернет-соціалізації, медіа-культурної соціалізації у межах інтегруючого концепту кіберсоціалізація (віртуальної соціалізації) необхідності становлення віртуальної онтології як теоретико-методологічної основи використання освітніх та духовно-виховних можливостей віртуального простору у постнекласичній освіті з акцентуванням інструментарію віртуального виховання, кіберпедагогіки, превентивної освіти, медіа-освіти; при цьому показано, що віртуально-онтологічний підхід може розглядатися як один з напрямів розвитку філософії освіти на її перетині з медіа-філософією та віртуалістикою, а також як методологічна основа становлення віртуального виміру постнекласичної освіти, через який розкривається потенціал інноваційних напрямів віртуальних форм освітньої діяльності у процесі переорієнтації постнекласичної освіти на використання можливостей віртуального простору як духовно-культурного середовища соціалізації людини.

Отримало подальший розвиток:

- аргументування того, що основною метою постнекласичної освіти є створення передумов і середовища самотворення людини, чий духовний світ є інтегрованою, цілісно-ціннісною структурою з активованим онтологічним статусом, при цьому серед цілей освіти головними стають ті, які спрямовані на особистісний духовний розвиток, реалізацію екзистенційних потреб людини у віднайденні сенсів життя і діяльності, у спілкуванні, у самоактуалізації, у креативності та інноваційності, а найбільш адекватні цим цілям

освітні моделі реалізуються у межах антипедагогіки та постмодернізму загалом, парадигми «нового гуманізму», культуроцентристських підходів та концепції ноосферної освіти;

- положення, що постнекласична освіта виступає як середовище освітніх можливостей для людини у процесі становлення її власного освітнього світу, вона орієнтована на формування цілісної, універсально розвиненої та духовно умотивованої людини; особистісно-індивідуальні духовно-ціннісно вмотивовані цілісні способи діяльності формуються у межах відкритого поліпросторового освітнього середовища мережно-комунікативного типу у процесі реалізацій індивідуальних стратегій самоактуалізації.

Практичне значення отриманих результатів дослідження визначається сукупністю винесених на захист положень, які характеризуються науковою новизною і розширюють горизонти осмислення змісту феномена духовності у постнекласичній освіті як предмету філософсько-освітнього дослідження та соціокультурного феномену.

Результати дослідження закладають методологічну базу для подальшого вивчення проблем, пов'язаних із розумінням духовності як постнекласично-освітнього феномена, пошуком та розробкою механізмів забезпечення духовності молоді у постсучасному соціокультурному просторі. Дослідження є важливим кроком у створенні методологічних та концептуальних засад переорієнтації освітнього процесу на інтегративну мету формування духовності молоді, воно дозволяє уточнити та систематизувати практичні напрями реформування діяльності освітніх інститутів у напрямі використання духовних цінностей для забезпечення ефективного виховного впливу на особистість.

Матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці та читанні нормативних курсів з філософії, соціальної філософії, філософії освіти, педагогіки, культурології, соціології, етики а також для створення і реалізації спеціальних курсів «Духовність як мета постнекласичної освіти», «Філософсько-освітні проблеми духовності молоді», «Постнекласична освіта»; для подальших філософсько-освітніх досліджень проблем духовності української молоді; у практичній діяльності викладачів і студентів університетів, інститутів, коледжів, учителів загальноосвітніх шкіл.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною роботою. Висновки та основні положення дисертаційної роботи розроблені авторкою на основі результатів, отриманих у процесі дослідження.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені на міжнародних, всеукраїнських, регіональних наукових і науково-практичних, науково-теоретичних конференціях, методологічних та науково-практичних семінарах. Серед них: Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософсько-теоретичні та практико-зорієнтовані аспекти випереджаючої освіти для сталого розвитку» (Дніпропетровськ, листопад 2012 р.); Всеукраїнська наукова конференція «Освіта і наука в Україні» (Дніпропетровськ, червень 2013 р.); Міжнародна

науково-практична конференція «Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації» (Львів, серпень 2013 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Суспільні науки в умовах сучасних трансформаційних процесів» (Дніпропетровськ, вересень 2013 р.); II міжнародна науково-практична Інтернет-конференція «Компетентнісний підхід у системі неперервної професійної освіти» (Переяслав-Хмельницький, лютий 2013 р.); VII науково-практична конференція з питань патріотичного виховання молоді (Запоріжжя, листопад 2013 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція, присвячена 100-річчю з дня народження Є.С.Березняка (Дніпропетровськ, квітень 2014 р.), Всеукраїнська наукова конференція «Освіта та соціалізація особистості» (Дніпропетровськ, березень 2015 р.), XVI Міжнародна науково-практична конференція «Освіта і доля нації». Європейські цінності в освітньому просторі України» (Харків, вересень 2015 р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Філософія комунікації: освіта як форма суспільного діалогу» (Дніпропетровськ, жовтень 2015 р.), Всеукраїнська науково-практична конференція «Трансформація управління вітчизняною освітою на принципах освітнього менеджменту» (Дніпропетровськ, червень 2016 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертації відображено у 4 статтях у фахових виданнях та 1 статті у зарубіжному фаховому виданні, а також у 5 тезах доповідей у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-теоретичних, науково-практичних конференцій (загальний обсяг 4,5 умов. друк. арк.).

Структура дисертації. Мета дослідження, його завдання та методологічні засади визначили структуру роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Обсяг основного тексту дисертації – 205 машинописних сторінок, списку використаних джерел – 22 сторінки (нараховує 244 найменування, із них 24 – іноземними мовами).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **«Вступі»** дисертаційного дослідження обґрунтовано актуальність та необхідність звернення до обраної теми; визначено мету й основні завдання, предмет та об'єкт дослідження; розкрито наукову новизну отриманих результатів, методологічні засади та джерельну базу дослідження; окреслено можливості теоретичного та практичного застосування; наведено дані про апробацію результатів, публікації, структуру та обсяг роботи.

У **першому розділі «Методологічна і теоретична стратегія дослідження постнекласичної освіти»** проаналізовано наукову літературу з теми дослідження, розкрито особливості духовності як постнекласично-освітнього феномену і методології її дослідження.

У **підрозділі 1.1. «Основні підходи у дослідженні духовності як постнекласичного феномену»** здійснено визначення досліджуваного феномену на основі узагальнення наявних філософсько-освітніх розвідок.

Актуалізація освітньої проблематики у процесі становлення постнекласичних соціокультурних практик обумовлена перш за все викликами духовно-ціннісного характеру. Найбільшу роль у цьому відіграють тенденції постнекласики до відродження антропоцентризму, утвердження синергетичного розуміння людиномірності розвитку. Особливістю постнекласичної раціональності є акцентування включеності людини як суб'єкта пізнання та діяльності у навколишній світ як їх об'єкта, що обумовлює необхідність враховувати людські смисли реальності. Сутністю духовності як категорії людського буття є набування людиною сенсу життя, трансформування універсуму зовнішнього буття у внутрішній світ особистості.

На сьогодні проблеми філософського аналізу духовності як постнекласично-освітнього феномена аналізуються у численних роботах вітчизняних та російських дослідників. У роботах В. Гінецинського, В. Журавльова, В. Краєвського, Н. Никандрова, Е. Шиянова та інших проблеми духовності розглядаються як один з пріоритетних аспектів становлення гуманістичної парадигми освіти постсучасного зразка. У працях А. Данилюка, О. Долженко, В. Кларіна, І. Лернера, В. Сластьоніна, Г. Щедровицького та інших духовність розкривається як один з основних аспектів цілепокладання в освітніх системах та філософії освіти і виховання. Дослідження Е. Белозерцева, В. Зінченка, Г. Корнетова, М. Мамардашвілі, А. Мудрика та інших інтерпретують духовність в освіті як одну зі складових культури й цивілізації епохи постмодерну, орієнтованої на утвердження унікальності людини. Наукові розвідки Б. Ананьєва, А. Асмолова, Е. Бондаревської, Б. Гершунського та інших утверджують вирішальну роль духовності у формуванні людини як суб'єкта власної життєдіяльності та саморозвитку, характеризуючи визнання цієї настанови як основний вимір постнекласичності загалом.

Постнекласичне розуміння духовності на сьогодні поєднується з традиційно-модерними підходами до процесу духовного виховання. Це визначає інтегрований характер постнекласичних освітньо-виховних настанов, у результаті дослідження духовності у межах філософії освіти здійснюються на комплементарній основі з використанням як традиційних, так і постнекласичних підходів. Відтак можна констатувати поєднання духовно-імперативного та екзистенціально-соціокультурного вимірів постнекласичної духовності в освіті.

У підрозділі 1.2. «Методологічна перспектива філософсько-освітнього дослідження феномену духовності» обґрунтовується необхідність міждисциплінарного та метапарадигмального синтезу для аналізу досліджуваного феномена на основі постнекласичних підходів.

Світоглядні настанови і методологічний потенціал духовно-ціннісно релевантної моделі постнекласичної освіти ґрунтується на утвердженні людиномірності всесвіту як органічної цілості. Дослідження при цьому орієнтується на поєднання комплексу відносно самостійних концептуальних

моделей в умовах координації та комплементарності методологічних підходів. Методологічні принципи дослідження визначаються з врахуванням досягнень сучасної філософської методології, які є результатом постмодерністського, комунікативного, онтологічного, аксіологічного, синергетичного аналізу у межах визнання пріоритетності екзистенційно-антропологічного повороту сучасної філософії, що ставить на пріоритетне місце людську суб'єктивність.

Пізнавальні моделі, розроблені в межах постнекласичної методології, дозволяють об'єднати всі аспекти духовного життя в єдине ціле, допомагають побачити духовність як результат розвитку людства, культури й освіти в контексті єдиного руху. Найбільшим методологічним потенціалом володіє концепт постнекласичної моделі Універсуму як світу інформаційних об'єктів, оскільки духовна культура інфосвіту розвивається у напрямі формування освіти віртуальних змістів, яка в якості носія використовує віртуальні метасередовища. Дослідження дематеріалізованого духовного простору віртуальних змістів вимагає застосування методів трансцендентації та екземпліфікації.

У другому розділі **«Духовність як освітній та соціокультурний феномен»** розкриваються репрезентації духовності в освітньому і соціальному просторах.

У підрозділі 2.1. **«Духовність у просторі постнекласичної освіти»** визначається вплив духовності на процес цілепокладання у процесі трансформації освітньої сфери постнекласичного зразка, її роль у конституюванні простору постнекласичної освіти.

Специфіка постнекласичної освіти – наявність базового ядра духовних цінностей у процесі змін, які орієнтуються на людиновимірність освітньої діяльності. В основі зміни системи цінностей постнекласичної освіти знаходяться базові засади постнекласичної культури. Герменевтична сутність цієї культури та освіти, що на ній ґрунтується, є вираженням прагнення до розуміння й утримання сенсів. Атрибутом освіти мають виступати когнітивно-комунікативні акти, що конституюють індивідуальні змісти у контексті ціннісних категорій, які транслуються культурою.

У сучасних умовах актуалізований пошук адекватних постнекласичній культурі освітніх моделей. У межах антипедагогіки та постмодернізму загалом висуваються проекти «мережі одержання знань» на основі плюралізації освітніх цінностей, де основна мета освіти – завоювання людиною внутрішньої духовної свободи, виявлення власних дискурсів у межах освіти, що перманентно змінюється і перебуває у постійному становленні. Парадигма «нового гуманізму» забезпечує обґрунтування мети освіти як духовно-етичного процесу на всіх рівнях формування свідомого ставлення особистості до власного розвитку. Культуроцентристські концепції освіти орієнтуються на усвідомлене входження людини у значеннєвий універсум культури. Найбільшим духовним потенціалом володіє концепція ноосферної освіти, орієнтована на побудову такої моделі навчання, коли

людина, усвідомлюючи потребу у самопізнанні, стає на шлях духовного самовдосконалення.

У підрозділі 2.2. «Духовний вимір особистості у постнекласичній освіті» показано вирішальну роль духовних чинників розвитку особистості у процесі реалізації постнекласичних освітніх практик.

Становлення і розвиток людини у процесі освіти неможливі без усвідомлення її цілісності, багатогранності, духовної визначеності й унікальності. У сучасній філософії освіти основним напрямом застосування методологічних установок постнекласичного рівня стосовно дослідження особистості як духовної істоти є використання засад вітальної онтології з включенням у поняття людини параметрів її одухотвореного життєвого світу. При визначенні фундаментальних механізмів людинотворення вико- ристовується евристичний потенціал онтопедагогіки як основи відпрацьо- вування духовно орієнтованих освітніх практик. У освіті людина постає як відкрита система, для якої процес трансформування, процес постійного становлення і є способом буття. У контексті досліджень освітнього суб'єкта як трансформованої особистості велику роль відіграють настанови трансперсоналогії. У цілому духовно-антропологічна філософсько-освітня парадигма показує взаємозв'язок формування багатомірного простору буття, максимізації в ньому духовних вимірів, духовного розвитку людини в ньому.

Сутність духовного розвитку в освітньому процесі реалізується насамперед у егологічній самоідентифікації як найістотнішій умові специфічно-унікального буття людини. Оскільки освіта як інтенціональним процесом, що здійснюється суб'єктом в обрії інших людей, егологічний аналіз доповнюється інтерсуб'єктивною феноменологією освіти як конституюванням індивідуальної суб'єктивності в духовному співтоваристві людей. Особливе місце в освітньому процесі займає духовно-когнітивна суб'єктність, пов'язана зі створенням особистісно-ціннісних значень та сенсів. Вона дозволяє вийти за межі парадигми трансляції знань на модель суб'єктно породжуваного знання на основі поєднання персоніфікованого духовно-ціннісного та об'єктивного соціокультурного контекстів.

У третьому розділі «Духовність у проектуванні освітнього процесу постнекласичного зразка» розкриваються особливості впливу духовності на становлення постнекласичних освітніх практик.

У підрозділі 3.1. «Духовність у системі ціннісних орієнтирів віртуальної соціалізації (кіберсоціалізації)» аналізується вплив віртуального простору буття та соціалізації на зміст постнекласичної освіти.

Осмислення віртуального простору як середовища формування духовних цінностей особистості XXI ст. вимагає для свого вирішення застосування постнекласичної методології. Комп'ютерна віртуальна реальність виступає як динамічне, незавершене середовище, що розташовується у зоні медіацій, взаємозалежностей і взаємодії людини та моделі світу, створеної інформаційними і телекомунікаційними технологіями. Віртуальна реальність є необхідним елементом утвердження унікального, неповторного,

сингулярного як існуючого на всіх рівнях буття, а не тільки у світі присутності. Віртуальна реальність як продукт людської діяльності є однією з форм об'єктивації суб'єктивності і продукує специфічний різновид духовних цінностей, що за формою наближаються до трансцендентно-релігійних.

Класичне духовне виховання та виховання у процесі віртуальної соціалізації взаємозалежні, вони можуть успішно доповнювати одне одного, за певних умов відбувається навіть процес взаємозаміни. У контексті соціалізації мережа Інтернет успішно реалізує практично всі необхідні для даного процесу функції, однак Інтернет-простір містить достатньо серйозні ризики та загрози стосовно формування духовних цінностей особистості. Віртуально-онтологічний підхід може розглядатися як один з напрямів розвитку філософії освіти на її перетині з медіа-філософією та віртуалістикою, а також як методологічна основа становлення віртуального виміру постнекласичної освіти. Потенціал інноваційних напрямів віртуальних форм освітньої діяльності має бути використаний для системної трансформації усієї освітньої сфери в напрямі переорієнтації на використання можливостей віртуального простору як духовно-культурного середовища соціалізації людини.

У підрозділі 3.2. *«Духовність у процесі постнекласичної трансформації освітньої діяльності»* обґрунтовуються підходи до трансформації вітчизняної освітньої практики у постнекласичному контексті.

Для створення постнекласичної системи освіти вимог сьогодення недостатньо, вона формується відповідно до тенденцій розвитку освіти і прогнозу її ролі, виходячи з відповідності імперативам соціоприродної і соціокультурної еволюції людства та процесам становленням постнекласичного світогляду. Принципове значення при цьому має інтерактивно-діалогічна парадигма, саме вона переносить акцент освіти із традиційного суб'єкт-об'єктного аспекту на соціально-інтеракціональний, суб'єкт-суб'єктний. Сьогодні освітній розвиток вбачається не в розширенні предметного викладання, освоєнні нових «знань, умінь і навичок», а у формуванні універсуму особистісних культурно-освітніх компетентностей. Особистість у межах людиновимірної освіти є особистістю цільною, її сутністю є здатність стати автором реальності – як власної, суб'єктивної, так і зовнішньої, соціокультурної.

Характеризуючи цілі постнекласичної освіти у духовно-особистісному вимірі, можна визначити її мету як особистість, здатну та умотивовану створювати та перебудовувати себе у процесі неперервної освіти. Змістом такої освіти стає зосередження всіх форм, засобів, методів і прийомів на завданнях становлення особистості, збільшення її власних ресурсів саморозвитку, формування особистісних культурно-освітніх компетентностей.

У **«Висновках»** запропоновано основні результати дослідження, які підтверджують вирішення важливої наукової проблеми – визначення філософсько-освітньої предметності духовності як феномена постнекла-

сичної освіти та її конкретних характеристик як соціокультурної реальності й об'єкта наукового пізнання.

Звернення до проблем духовності людини як її сутності допомагає освіті вийти за межі класичної культури й утвердити у суспільстві принципово нові цілі та цінності, адекватні природі постнекласичної реальності. У цьому сенсі проблематика духовності в освіті принципово впливає на процес її цілепокладання, забезпечуючи когерентність завдань розвитку постмодерного суспільства та людини. Дослідження духовності у межах філософії освіти здійснюються на комплементарній основі з використанням як традиційних, так і постнекласичних підходів. З-поміж перших найбільше значення залишається за цивілізаційним, аксіологічним, культурологічним, індивідуально-орієнтованим підходами. Постнекласична методологія дослідження духовних явищ визначається насамперед такими підходами як антропологічний, синергетичний, комунікаційний, герменевтичний тощо. У постнекласичних дослідженнях актуалізується аналіз духовності у контексті антропологічних характеристик віртуальності; об'єктивації духовності у суб'єктивному процесі самопізнання і формування самосвідомості; обґрунтування духовності людини як цілісного раціонально-ірраціонального феномену; взаємозв'язок духовності з постмодерними процесами освітньої комунікації; звернення до просторових характеристик освітнього процесу; аналіз гуманістично-ноосферного виміру проблеми; застосування екоософії як основи етизації освітньої діяльності.

Постнекласична освіта зорієнтована не стільки на осягнення світу як об'єктивної реальності, скільки на пізнання та розвиток суб'єктивного, людського потенціалу в усьому різноманітті його духовно-ціннісних вимірів. Відтак методологічні настанови постнекласичного зразка визначаються трансдисциплінарністю, системністю, еволюційністю, синергійністю, аксіологічністю. Теоретико-методологічною основою постнекласичної духовності в освіті доцільно вважати гуманізм у постсучасному варіанті як екзистенційний гуманізм та гуманізм співучасті. Найбільше значення мають синергетика, системний підхід, антропологічна методологія, екзистенціалізм, соціокультурні підходи, синтез трансцендентальних та науково-раціональних методів пізнання, методи герменевтики та комунікативної філософії, сучасні еколого-етичні концепції, настанови біоетики та ноосферного підходу, поєднання «high-tech – high-hume», бейєсовський підхід та інші. Обґрунтовано необхідність змістовного структурування методологій у трьох вимірах. У межах парадигмального виміру методології виступають метатеоретичним знанням, яке визначає філософські та загальнонаукові засади освіти, забезпечуючи залежність від парадигмального контексту її ключових понять на основі філософсько-освітнього аналізу суб'єктного та системного буття людини в освітній сфері. Системний вимір дає синтез емпіричних та теоретичних методологічних підходів, інтегруючись об'єктом та завданнями дослідження. Епістемологічний вимір дає можливість акцентування дослідження проблем, ідей, гіпотез, теорій. Вказане структур-

рування є корисним у методологічному плані для визначення можливостей класичного, некласичного і постнекласичного знання при аналізі духовності в освітній сфері.

Постнекласична освіта має бути інтерпретована як певний духовно-когнітивний простір буття людини, який створює середовище становлення людини-творця, визначаючи власні цілі таким чином, щоб соціалізована у її межах людина могла використовувати інформаційно-медійний простір як простір не небезпек, а можливостей власного розвитку. І саме у цьому контексті вимальовується завдання формування цілісної духовної людини, яка тільки й може реалізувати цю можливість. Основною метою постнекласичної освіти є створення передумов і середовища самотворення людини, чий духовний світ є інтегрованою, цілісно-ціннісною структурою з активованим онтологічним статусом. При цьому серед цілей освіти головними стають ті, які спрямовані на особистісний духовний розвиток, реалізацію екзистенційних потреб людини у віднайдені сенсів життя і діяльності, у спілкуванні, у самоактуалізації, у креативності та інноваційності. Система освіти повинна виконувати функцію провідника у світі невизначених змістів, беручи участь у побудові людиною власних сенсів та власного буттєвого простору упродовж усього її життя. Тому повинні бути актуалізовані безперервні феноменологічні, екзистенціальні, герменевтичні форми освітньої практики, сама освіта має набути екзистенційно-комунікативного характеру.

Цілепокладання безпосередньо визначається чинниками, які детермінують процес духовної переорієнтації постнекласичної освіти. Основне у цьому процесі – це інноваційні зміни творчого потенціалу освітніх суб'єктів. Відтак духовно-моральна орієнтація, гуманізація і гуманітаризація виступають як цілеутворюючі засади постнекласичної освіти. Найбільш адекватні постнекласичній духовній культурі освітні моделі реалізуються у межах парадигми «нового гуманізму», культуроцентристських підходах та концепції ноосферної освіти.

Глибокі зміни в характеристиках особистості епохи постмодерну диктують необхідність відповідних змін у характері освіти. На сьогодні принцип єдності суб'єктного та об'єктного лежить в основі саморозвитку людини, що є однією з головних ознак постнекласичного розуміння освіти. Вони мають як своє мотивуюче джерело сам факт взаємодії людини зі світом на духовно визначених засадах. Поширення суб'єктності як на людину, так і на її світ дозволяє поєднати онтологічний, когнітологічний, духовно-аксіологічний і діяльнісний аспекти трактування людини як освітнього суб'єкта. У сучасній філософії освіти можна говорити про становлення духовно-антропологічної парадигми освітньої діяльності на основі поєднання вітальної онтології, онтопедагогіки, освітньої феноменології, трансперсонології тощо, яка забезпечує системну трансформацію освіти на духовно-людиновимірних засадах. Особливе місце в освітньому процесі займає духовно-когнітивна суб'єктність, пов'язана зі створенням особистісно-

ціннісних значень та сенсів. Вона дозволяє вийти за межі парадигми трансляції знань на модель суб'єктно породжуваного знання на основі поєднання персоніфікованого духовно-ціннісного та об'єктивного соціокультурного контекстів. У постнекласичній освіті утверджується розуміння освіти як механізму переходу до духовно-когнітивного способу діяльності суспільства, а для конкретної людини – переходу її на шлях трансформації в духовно-когнітивного суб'єкта.

Сьогодні специфіка становлення духовності людини в освітньому процесі та формування її цінностей все більше визначаються медійно-інформаційним простором віртуального характеру. Віртуальна реальність продукує специфічний різновид духовних цінностей, що по формі наближаються до трансцендентно-релігійних. Існують різноманітні форми соціалізації, що опираються на особливості соціокультурного середовища інформаційного суспільства – медіа-соціалізація, Інтернет-соціалізація, медіа-культурна соціалізація тощо, однак найбільш поширеним є термін кіберсоціалізація (віртуальна соціалізація). Оскільки віртуалізація життєвого простору сучасної людини стала сама по собі новою потребою, необхідним є становлення віртуальної онтології як концепції розвитку особистості, покликаної обґрунтовувати потенціал використання духовно-виховних можливостей віртуального простору у постнекласичній освіті. Віртуальна життєдіяльність стає одним із провідних параметрів соціалізованості людини, її наповненість можна підвищувати за рахунок використання потенціалу духовно-морального виховання з акцентуванням інструментарію віртуального виховання, кіберпедагогіки, превентивної освіти, медіа-освіти. Відтак використання можливостей духовного зростання людини отримує наукове обґрунтування та логічно вписується у загальний процес трансформації освіти постнекласичного зразка.

В основі становлення постнекласичної освіти лежать духовно-культурні ціннісні універсалії епохи постмодерну, парадигма людиновимірності та неперервного становлення. Формування постнекласичної освіти відбувається як суб'єкт-суб'єктна взаємодія, у результаті якої трансформуються й освітній суб'єкт, й освітнє середовище. У такому освітньому середовищі надаються не уніфіковані знання, а освітні можливості. Це середовище здатне створювати для кожної людини свій власний суб'єктний освітній світ. Основана на такому підході модель освіти орієнтована на формування цілісної, універсально розвиненої та духовно умотивованої людини як універсуму особистісних культурно-освітніх компетентностей, здатної стати автором як власної, суб'єктивної, так і зовнішньої, соціокультурної реальності. Результатом освіти виступають особистісно-індивідуальні духовно-ціннісно вмотивовані цілісні способи діяльності, такі як прогностика, проектування, моделювання, прийняття рішень, організація, рефлексія, які формуються на базі універсальних освітніх дій. Традиційний класно-урочний простір змінюється відкритою поліпросторовою освітою, а урочна система трансформується у інтегровану розвиваюче-виховну діяльність. Суб'єкти

освіти у постнекласичну епоху все більше трансформуються у інформаційно-комунікативну мережу і стають суб'єктами «самовикладання». Практичною формою реалізації постнекласичної моделі освіти слід вважати побудову індивідуальних стратегій самоактуалізації.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових журналах

1. Середня В. Г. Специфіка духовності як філософсько-освітньої проблеми / В. Г. Середня // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2015. – №1 – 3. – С. 26-33.
2. Середня В. Г. Постнекласичне розуміння духовності у філософії освіти / В. Г. Середня // Грані. – 2016. – № 4. – С. 28-33.
3. Середня В. Г. Роль духовності у становленні постнекласичної освіти: філософський аналіз / В. Г. Середня // Грані. – 2016. – № 5. – С. 12 – 17.
4. Середня В. Г. Філософсько-освітні засади становлення духовності як основи людиновимірного цілепокладання постнекласичної освіти / В. Г. Середня // Гілея. – 2016. – № 108 (5). – С. 224-227.
5. Середня В. Г. Духовність в системі цілеполагання постнекласического образования / В. Г. Середня // Приволжский научный вестник. – 2016. – № 6. – С. 56-60.

Інші публікації за темою дисертаційного дослідження

6. Середня В. Г. Духовні цінності як основа постнекласичної освіти / В. Г. Середня // Сучасні виклики для суспільних наук в умовах глобалізації: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 23-24 серпня 2013 р.). – Львів: ГО «Львівська фундація суспільних наук», 2013. – С. 22-26.
7. Середня В. Г. Духовність в освіті у контексті європейських цінностей / В. Г. Середня // XVI Міжнар. наук.-практ. конф. [«Освіта і доля нації». Європейські цінності в освітньому просторі України], (Харків, 25 – 26 вересня 2015 р.). – Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2015. – С. 181-182.
8. Середня В. Г. Духовність як основа цілепокладання у постнекласичній освіті / В. Г. Середня // Нові підходи до розвитку навчальних закладів в умовах модернізації вітчизняної освіти : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 100-річчю з дня народження Є. С. Березняка: сайт Національного гірничого університету / кафедра історії та політичної теорії. – Текст. дані. – Д.: НГУ, 2014. – С. 59-63.
9. Середня В. Г. Консенсус дискурсів як основа оптимізації освітньої комунікації / В. Г. Середня // Філософія комунікації: освіта як форма суспільного діалогу: зб. наук. пр. за матеріалами Всеукраїнської науково-практичної конференції (22 жовтня 2015 р.) – Дніпропетровськ: Інновація, 2015. – С. 139-141.
10. Середня В. Г. Управлінські інноваційні парадигми у постнекласичній освіті / В. Г. Середня // Трансформація управління вітчизняною освітою на принципах освітнього менеджменту. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. М. Дніпропетровськ, 09 червня 2016. – Д.: ТОВ «Інновація», 2016. – С. 224-226.

АНОТАЦІЯ

Середня В. Г. Духовність у постнекласичній освіті: філософський аспект. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти. – Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. – Харків, 2017.

Дисертація присвячена актуальній проблемі філософії освіти – визначенню філософсько-освітньої предметності духовності у постнекласичній освіті та її конкретних характеристик як реальності й об'єкта пізнання. У роботі обґрунтовано специфіку філософсько-освітнього аналізу духовності у постнекласичній освіті. Визначено особливості духовності в освіті як постнекласичного феномену, інтегральної характеристики людини та мети освітньої діяльності. Дослідження дозволяє систематизувати засади аналізу взаємопроникнення у межах постнекласичної освіти традиційно-моральних та постмодерно-екзистенційних вимірів духовності, а також визначити напрями розширення предметності філософії освіти за рахунок включення проблематики досліджень духовності як постнекласично-освітнього феномена.

Ключові слова: філософія освіти, духовність, постнекласична освіта, соціалізація, духовне виховання, постмодерн, особистість.

АННОТАЦИЯ

Середня В. Г. Духовность в постнеклассическом образовании философский аспект. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.10 – философия образования. – Харьковский национальный педагогический университет имени Г.С. Сковороды. – Харьков, 2017.

Диссертация посвящена актуальной проблеме философии образования – определению философско-образовательной предметности духовности в постнеклассической образовании и ее конкретных характеристик как образовательно-социокультурной реальности и объекта познания. В работе обосновано специфику философско-образовательного анализа духовности в постнеклассическом образовании на основе междисциплинарных и метапарадигмальных синтезов. Определены особенности духовности в образовании как постнеклассического феномена, интегральной характеристики человека и цели образовательной деятельности. Исследованы целеполагательный и аксеологический аспекты духовности в постнеклассическом образовании и ее роль в становлении постмодерной реальности в Украине. Определена специфика формирования духовности молодежи в условиях формирования виртуальной реальности и становления процесса киберсоциализации.

Исследование духовности в рамках философии образования осуществляется на комплементарной основе с использованием как

традиционных, так и постнеклассических подходов. Среди первых наибольшее значение остается за цивилизационным, аксиологическим, культурологическим, личностно-ориентированным подходами. В постнеклассических исследованиях актуализируется анализ духовности в контексте антропологических характеристик виртуальности; объективации духовности в субъективном в процессе самопознания и формирования самосознания; обоснование духовности человека как целостного рационально-иррационального феномена; взаимосвязь духовности с постмодерными процессами образовательной коммуникации; обращение к пространственным характеристикам образовательного процесса; анализ гуманистически-ноосферного измерения проблемы; применение экософии как основы этизации образовательной деятельности.

Теоретико-методологической основой постнеклассической духовности в образовании целесообразно считать гуманизм в постсовременной варианте как экзистенциальный гуманизм и гуманизм соучастия. Наибольшее значение имеют синергетика, системный подход, антропологическая методология, экзистенциализм, социокультурные подходы, синтез трансцендентального и научно-рациональных методов познания, методы герменевтики и коммуникативной философии, современные эколого-этические концепции, установки биоэтики и ноосферного подхода, сочетания «high-tech – high-hume», бейсовский подход и другие. Постнеклассическое образование должно быть интерпретировано как определенное духовно-когнитивное пространство бытия человека.

Глубокие изменения в характеристиках личности эпохи постмодерна диктуют необходимость соответствующих изменений в характере образования. На сегодня принцип единства субъектного и объектного лежит в основе саморазвития человека, является одним из главных признаков постнеклассического понимания образования. В современной философии образования можно говорить о становлении духовно-антропологической парадигмы образовательной деятельности на основе сочетания витальной онтологии, онтопедагогике, образовательной феноменологии, трансперсоналогии т.д., которая обеспечивает системную трансформацию образования на духовно-человекомерных началах.

В основе становления постнеклассического образования лежат духовно-культурные ценностные универсалии эпохи постмодерна, парадигма человекосоразмерности и непрерывного становления. Формирование постнеклассического образования происходит как субъект-субъектное взаимодействие, в результате которого трансформируются и образовательный субъект, и образовательная среда. В такой образовательной среде предоставляются не унифицированные знания, а образовательные возможности. Эта среда способна создавать для каждого человека свой собственный субъектный образовательный мир. Основанная на таком подходе модель образования ориентирована на формирование целостной, универсально развитой и духовно мотивированного человека как универсума личностных

культурно-образовательных компетенций, способного стать автором как собственной, субъективной, так и внешней, социокультурной реальности.

Исследование позволяет систематизировать методологические и концептуальные основы анализа взаимопроникновения в пределах постнеклассического образования традиционно-нравственных и постмодерно-экзистенциальных измерений духовности в контексте трансформаций общества и его образовательной сферы постсовременного образца, а также определить направления расширения предметности социальной философии, философии образования, философии культуры, медиа-философии за счет включения проблематики исследований духовности как постнеклассически-образовательного феномена в условиях становления постмодерного общества.

Ключевые слова: философия образования, духовность, постнеклассическое образование, социализация, духовное воспитание, постмодерн, личность.

SUMMARY

Serednya V.G. Spirituality in Postnonclassical education: philosophical aspect. – As a manuscript.

Thesis submitted for the degree of candidate of philosophical sciences in specialty 09.00.10 – philosophy of education. – National Pedagogical University named after Gregory Skovoroda. – Kharkiv, 2017.

The dissertation is devoted to the issue of philosophy of education – definition of philosophical-educational objectivity of spirituality in Postnonclassical education and its specific characteristics as reality and the object of knowledge. The paper substantiates the specific of philosophical-educational analysis of Postnonclassical spirituality in education. The features of spirituality in education as Postnonclassical phenomenon, integral human characteristics and purpose of educational activities are defined. Studies to let systematize basis of the analysis interpenetration within Postnonclassical education traditional-moral and the postmodern-existential dimensions of spirituality and identify areas of expansion of objectivity of philosophy of education, philosophy of culture to include issues of spirituality research as postnonclassical-educational phenomenon.

Key words: philosophy of education, spirituality, Postnonclassical education, socialization, spiritual upbringing, postmodern, personality.

Підп. до друку 27.01.17. Формат 60x84 1/16. Спосіб друку – ризографія.
Умов. друк. арк. 0,9. Тираж 100 прим. Ціна договірна.

Віддруковано в типографії ФОП Андреев К.В.
61166, Харків, вул. Серпова, 4
Свідоцтво про державну реєстрацію
Серія В00 №966085 від 30.05.2003 р.
extraprint@mail.ua
тел. 063-993-62-73